

Włodarczyk J. (2012), Współczesna ekonomia heterodoksyjna – wybrane zagadnienia, [w:] S. Czaja, A. Becla, J. Włodarczyk, T. Poskrobko: Wyzwania współczesnej ekonomii. Wybrane problemy, Difin, Warszawa, s. 138-147.

Rozdział 6.

Współczesna ekonomia heterodoksyjna – wybrane zagadnienia

Julia Włodarczyk

Złożoność, wielowymiarowość i dynamika procesów zachodzących w systemach gospodarczych nie pozwalają na jednorodną interpretację teoretyczną zjawisk ekonomicznych, co znajduje odzwierciedlenie w podziale ekonomii na różnorodne szkoły i kierunki. Podział ten wynika nie tylko z czynników obiektywnych (kwestii ograniczonej poznawalności rzeczywistości gospodarczej), ale także z czynników subiektywnych, związanych z wyborem przez ekonomistów przedmiotu zainteresowań i metod badawczych, reprezentowaniem określonej hierarchii wartości, jak również z formułowaniem wniosków i poglądów, które nie zawsze znajdują pełną akceptację wspólnoty naukowej.

Przyjmuje się, że ekonomiści pozostający pod wpływem tradycji naukowej, rygorystycznie przestrzegający założenia sformułowane przez twórców określonych szkół, są reprezentantami ekonomii ortodoksyjnej, natomiast pozostałe szkoły składają się na ekonomię heterodoksyjną¹. Należy przy tym podkreślić, że mimo dwuznaczności samego terminu „heterodoksja”², wspomniany podział nie powinien mieć charakteru normatywnego czy wręcz ideologicznego, ponieważ sam fakt długotrwałej dominacji jakiegokolwiek podejścia w nauce nie upoważnia do traktowania go jako jedyne go naukowego sposobu objaśniania rzeczywistości, nadrzędnego względem podejść konkurencyjnych.

Poniżej podjęto próbę identyfikacji podstawowych różnic między ekonomią ortodoksyjną i heterodoksyjną oraz zaprezentowano niektóre z możliwych podziałów współczesnej myśli heterodoksyjnej. Z uwagi na złożoność podejmowanej problematyki w opracowaniu abstrahuje się od innych podziałów funkcjonujących w teorii ekonomii, które są zbliżone, ale jednak nie tożsame z podziałem na ekonomię ortodoksyjną i heterodoksyjną (podziały te wiążą się m.in. z pojęciem ekonomii głównego nurtu, ekonomii tradycyjnej, ekonomii konwencjonalnej, ekonomii alternatywnej czy też ekonomii niekonwencjonalnej)³. Ponadto ze względu na mnogość szkół i programów badawczych określanych jako heterodoksyjne, pomija się kwestię historii myśli heterodoksyjnej, jak również nie dokonuje się pożądanego wyliczenia najważniejszych reprezentantów i ośrodków współczesnej ekonomii heterodoksyjnej.

¹ E. Kundera (red.): Słownik historii myśli ekonomicznej. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004, s. 49.

² Dosłownie pojęcie „heterodoksja” (gr. ετεροδοξία) może być rozumiane jako różnica w opinii (reprezentowanie innego zdania) albo jako mylny pogląd (nieprawomyślność) – z gr. ετερος – inny, odmienny, ale także: inny niż powinien, zły – oraz δοξα – opinia, sąd, doktryna, aksjomat, przypuszczenie. Pojęcie „ortodoksja” (gr. ορθοδοξία) jest jednoznacznie rozumiane jako słuszny pogląd, właściwe zdanie czy też prawomyślność – z gr. ορθος – prosty, uczciwy, prawy.

³ por. np.: M. Ratajczak (red.): Współczesne teorie ekonomiczne. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007, s. 9-10; S. Sztaba: Ekonomia niekonwencjonalna. Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994, s. 16-27.

6.1. Ortodoksja i heterodoksja w ekonomii

Problematyka podziału ekonomii na ortodoksję i heterodoksję wpisuje się w szerszy kontekst rozważań na temat pluralizmu w ekonomii oraz dojrzałości ekonomii jako nauki. Najczęściej we wczesnych stadiach rozwoju większości nauk obserwuje się mnogość szkół, natomiast w bardziej rozwiniętych dyscyplinach pojawia się tendencja do integracji szkół w jeden nurt⁴. Można uznać, że współistnienie różnorodnych szkół ekonomicznych i ich alternatywnych interpretacji rzeczywistości gospodarczej stanowi niejako katalizator postępu wiedzy, ponieważ umożliwia czerpanie korzyści z wymiany intelektualnej dla lepszego rozumienia funkcjonowania systemów gospodarczych⁵. Jednakże w ekonomii podtrzymuje się sprzeczne tradycje i poglądy – idee ekonomiczne cechują się znaczną trwałością, a zatem nawet teorie zdezaktualizowane czy sfalsyfikowane nie zostają nigdy w pełni odrzucone⁶. Dlatego tak istotne – również z punktu widzenia rozwoju ekonomii – jest podejmowanie problematyki jej wewnętrznego podziału.

Należy przy tym zaznaczyć, że ani pluralizm, ani dominacja nie jest permanentnym stanem rzeczy w nauce – pluralizm następuje po okresie dominacji jakiegoś poglądu, a po pewnym czasie wyłania się nowy lub ten sam pogląd dominujący. Rozprzestrzenianie się nowych podejść w ekonomii przełomu XX i XXI wieku może więc odzwierciedlać tendencję zmierzającą do ugruntowania nowej ortodoksji w przyszłości raczej niż do powstania jeszcze bardziej pluralistycznej ekonomii⁷. A zatem cykliczne, mniej lub bardziej rewolucyjne zmiany w teorii i metodologii ekonomii będą oznaczały rosnące lub malejące znaczenie ekonomii heterodoksyjnej w kolejnych fazach rozwoju nauki.

Warto odnotować, że historia zastosowania terminu „heterodoksja” w odniesieniu do teorii ekonomii jest stosunkowo krótka – prawdopodobnie po raz pierwszy w druku pojawił się w 1957 roku, w podręczniku ekonomicznym – w 1974 roku i dopiero w ostatnim trzydziestoleciu termin ten zaczął być wykorzystywany coraz częściej⁸. Co istotne, podział na ortodoksję i heterodoksję w zasadzie nie jest spotykany w innych naukach społecznych, które są raczej podzielone na podejścia konwencjonalne i niekonwencjonalne. Wydaje się, że powszechne odwoływanie się do ortodoksji i heterodoksji w ekonomii wynika z zainteresowania opinii publicznej prowadzoną polityką gospodarczą (natomiast podział na podejścia konwencjonalne i niekonwencjonalne jest podziałem przede wszystkim wewnętrznym, ułatwiającym strukturyzację nauki). Ekonomia jest dziedziną, gdzie występuje duża niepewność co do konsekwencji prowadzenia danej polityki, toczą się spory o charakterze pozytywnym i normatywnym, jak również ryzyko polityczne związane z błędnymi decyzjami jest wysokie. Najprawdopodobniej użycie pojęcia „ortodoksja” i „heterodoksja” ma na celu obronę przed krytycyzmem ze strony opinii publicznej, który jest nie do uniknięcia w warunkach niepewności i ryzyka⁹.

⁴ S. Ossowski: O osobliwościach nauk społecznych. PWN, Warszawa 1983, s. 145.

⁵ B. Snowdon, H. Vane, P. Wynarczyk: Współczesne nurty makroekonomii. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 12.

⁶ ibidem, s. 31.

⁷ J.B. Davis: The Turn in Recent Economics and Return of Orthodoxy, SSRN Working Paper Series, 2007 (www.ssrn.com), p. 2-5.

⁸ M.V. Wrenn: On the Nature of Heterodox Economics: A Survey Study, “History of Economics Review”, No. 43, History of Economic Thought Society 2006, p. 123.

⁹ J.B. Davis: The Turn in Recent Economics..., op. cit., s. 6-7.

Konsekwencje takiej polityczno-społecznej genezy podziału ekonomii na ortodoksyjną i heterodoksyjną są następujące: ani określenie „ortodoksja”, ani „heterodoksja” nie odnosi się *a priori* do jakiegos konkretnego podejścia w ekonomii, czyli każde podejście może być ortodoksyjne lub heterodoksyjne w zależności od warunków historycznych¹⁰. Poza tym, w zasadzie żaden ekonomista, na podstawie swojego dorobku naukowego, nie może zostać jednoznacznie zaklasyfikowany jako ekonomista ortodoksyjny albo heterodoksyjny w odniesieniu do wszelkich poruszanych przezeń kwestii¹¹. Dlatego też wytyczenie precyzyjnej linii demarkacyjnej rozdzielającej ekonomię ortodoksyjną i heterodoksyjną jest zadaniem trudnym, jeśli nie niemożliwym do zrealizowania.

Ze względu na to, że ekonomia heterodoksyjna jest definiowana w relacji do ekonomii ortodoksyjnej (najczęściej przyjmuje się, że obejmuje szkoły nastawione krytycznie względem ekonomii ortodoksyjnej, chociaż nie ustalono ostatecznie, czy podstawowym kryterium powinno być odrzucenie ortodoksji czy odrzucenie przez ortodoksję)¹² – powyższy problem podziału sprowadza się głównie do wyznaczenia granic ekonomicznej ortodoksji.

Panuje zgoda, że ekonomię ortodoksyjną można utożsamiać z ciągiem szkół od ekonomii klasycznej, poprzez szkołę neoklasyczną, aż do współczesnych kontynuatorów tej tradycji¹³. Mniej lub bardziej dyskusyjne jest natomiast włączenie w ramy ekonomii ortodoksyjnej takich szkół, jak keynesizm¹⁴ czy nowa ekonomia instytucjonalna¹⁵.

Analizując podstawowe różnice pomiędzy ekonomią ortodoksyjną a heterodoksyjną, należy zwrócić uwagę na wielowymiarowość ich opozycji. Ekonomię ortodoksyjną i heterodoksyjną cechuje odmienny przedmiot badań oraz akcentowanie innych aspektów badanych zjawisk. Zainteresowanie ekonomii ortodoksyjnej skupiało się głównie na problemie alokacji, podziału, stabilności i wzrostu gospodarczego. Badano zachowania ekonomiczne w kontekście funkcjonowania różnorodnych instytucji czy też występowania określonych zjawisk, które nie podlegały analizie. Z kolei ekonomiści heterodoksyjni koncentrowali się na czynnikach powodujących zmiany społeczno-gospodarcze oraz rozwój instytucji. A zatem ekonomiści heterodoksyjni często wyjaśniają to, co ekonomiści ortodoksyjni przyjmują za dane i odwrotnie¹⁶.

W konsekwencji ekonomia heterodoksyjna poddaje krytyce wiele założeń ekonomii ortodoksyjnej, opartych na epistemologii mechanistycznej (także w interpretacji filozofii użyteczności i psychologii asocjacyjnej). Przykładowo, odrzuca się ortodoksyjne założenia dotyczące motywów ludzkiego postępowania oraz funkcjonowania systemów gospodarczych, które traktowane są jako systemy zamknięte dążące do równowagi¹⁷. Pomijanie wpływu otoczenia społecznego i przyrodniczego na warunki procesu gospodarowania umożliwiło ekonomistom ortodoksyjnym zastosowanie różnorodnych metod formalnych, pozwalających na opis deterministycznych lub stochastycznych regularności pojawiających się w systemach zamkniętych.

¹⁰ ibidem, p. 11.

¹¹ H. Landreth, D.C. Colander: Historia myśli ekonomicznej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 343.

¹² M.V. Wrenn: On the Nature of Heterodox Economics..., op. cit., p. 128.

¹³ M. Ratajczak: Miejsce instytucjonalizmu we współczesnej ekonomii, w: U. Zagóra-Jonszta (red.): Dokonania współczesnej myśli ekonomicznej. Ekonomia instytucjonalna – teoria i praktyka, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 11.

¹⁴ E. Kundera (red.): Słownik..., op. cit., s. 49.

¹⁵ M. Ratajczak: Miejsce instytucjonalizmu..., op. cit., s. 17.

¹⁶ H. Landreth, D.C. Colander: Historia..., op. cit., s. 27.

¹⁷ S. Sztaba: Ekonomia niekonwencjonalna..., op.cit., s. 19.

Tymczasem ekonomiści heterodoksyjni analizują zjawiska ekonomiczne w wielu aspektach – społecznych, politycznych, psychologicznych, historycznych czy etycznych¹⁸.

Można więc stwierdzić, że różnice między ekonomią ortodoksyjną i heterodoksyjną polegają także na wykorzystaniu odmiennych metod badawczych. O ile ekonomia ortodoksyjna kładzie nacisk na zastosowanie metod matematyczno-dedukcyjnych, o tyle ekonomia heterodoksyjna odrzuca metodologiczny izolacjonizm i redukcjonizm, jak również pogląd, że formalizm jest odpowiedni w każdym aspekcie badań ekonomicznych. Ekonomiści heterodoksyjni stosują opisową i historyczną metodę badawczą i z reguły postulują pluralizm metodologiczny¹⁹.

To właśnie powstanie nowych metodologii było jednym z najważniejszych czynników (obok krytyki ekonomii ortodoksyjnej), które stanowiły podłoże genetyczne pojawiania się nowych szkół heterodoksyjnych²⁰. Ekonomia ortodoksyjna opiera się na kartezjańskiej postawie badawczej, zmierzającej do poznania całości na podstawie jej części, nieprzystającej do złożoności systemów gospodarczych. Odmienna postawa badawcza, charakterystyczna początkowo tylko dla filozofii, a postulująca poznanie części na podstawie zrozumienia całości, pojawiła się w nauce dopiero w latach trzydziestych XX wieku pod postacią ogólnej teorii systemów²¹. Podejście systemowe w ekonomii zostało rozwinięte czterdzieści lat później, kiedy wprowadzono do analizy ekonomicznej kategorię entropii²².

Powyższe obserwacje odzwierciedlają głębszy kontekst metodologiczny rozwoju nauki, w którym można wyróżnić zasadniczo dwie fazy – fazę stacjonarną i fazę bifurkacji. W fazie stacjonarnej (okresie dominacji jednego poglądu) nauka rozwija się w sposób ciągły, czyli sprowadza się do rozwiązywania problemów w ramach teorii ortodoksyjnych (zgodnie z koncepcją naukowych programów badawczych), natomiast w fazie bifurkacji następują przeskoki od jednego paradygmatu do innego (zgodnie z koncepcją rewolucji naukowych). W historii ekonomii miało miejsce wiele bifurkacji, związanych chociażby z powstaniem instytucjonalizmu, keynesizmu czy współczesnych szkół heterodoksyjnych, jednakże z reguły koncepcje alternatywne są odrzucane przez ekonomię ortodoksyjną jako niezgodne z obowiązującym paradygmatem²³. Innymi słowy, w rozwoju ekonomii po fazie bifurkacji (okresie pluralizmu) najczęściej następuje powrót do tradycji szkół ortodoksyjnych, dominujących przed rewolucją naukową, a część szkół heterodoksyjnych przechodzi do historii myśli ekonomicznej.

Porównując różnice stanowisk między ekonomią ortodoksyjną a heterodoksyjną, można spotkać się z poglądem, że istota opozycji heterodoksyjnej jest natury ontologicznej. Fakt, iż ekonomiści heterodoksyjni odrzucają ortodoksyjne interpretacje dotyczące kategorii niepewności, rozwoju ewolucyjnego, instytucji czy historii, nie wynika z tego, że są przywiązani do tych kategorii samych w sobie, ale dlatego, że nalegają, aby były one interpretowane jako posiadające takie własności ontologiczne, jak otwartość, procesowość czy współzależność. Kwestie ontologiczne, które być może jednoczą zróżnicowane szkoły heterodoksyjne, nie mogą jednak

¹⁸ E. Kundera (red.): Słownik..., op. cit., s. 49.

¹⁹ T. Lawson: The nature of heterodox economics, "Cambridge Journal of Economics" No. 30, Oxford University Press 2006, p. 492.

²⁰ S. Sztaba: Ekonomia niekonwencjonalna..., op. cit., s. 21.

²¹ L. von Bertalanffy: Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania. PWN, Warszawa 1984.

²² N. Georgescu-Roegen: The Entropy Law and the Economic Process. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971.

²³ M. Blaug: Metodologia ekonomii. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 68; S. Sztaba: Ekonomia niekonwencjonalna..., op. cit., s. 24-25.

zostać zaakceptowane przez reprezentantów ekonomii ortodoksyjnej, dopóki nie zmieni się ortodoksyjna metodologia²⁴.

Warto jeszcze odnotować, że sprzeciw ekonomii heterodoksyjnej wobec ortodoksji jest sprzeciwem zarówno naukowym, jak i etycznym – odrzucano nie tylko poglądy ekonomistów ortodoksyjnych, że w gospodarce rynkowej panuje harmonia, ale przede wszystkim wypowiedzi uzasadniające tym faktem leseferyzm jako właściwą politykę państwa. Istotny zarzut dotyczył więc tego, że ekonomia ortodoksyjna opierała się na sądach i wypowiedziach normatywnych, które były ukrywane pod pozorem rozwijania nauki pozytywnej²⁵.

Poza tym pojawiają się kwestie natury instytucjonalnej. Po pierwsze, uznanie określonej szkoły czy podejścia za ortodoksję na ogół wymaga przesunięcia od czysto naukowego programu badawczego do dobrze ugruntowanego programu dydaktycznego na uczelniach wyższych²⁶. Po drugie, wspomniane wcześniej względy polityczne powodują wykształcanie instytucjonalnych praktyk dyskryminujących, lecz nie eliminujących całkowicie ekonomii heterodoksyjnej, ponieważ wtedy utracona zostałaby możliwość identyfikowania ortodoksji z nauką (eliminacja heterodoksji oznaczałaby eliminację ortodoksji)²⁷. A zatem ekonomia heterodoksyjna jest w mniejszym stopniu zinstytucjonalizowana niż ekonomia ortodoksyjna.

Wśród wyróżników ekonomii heterodoksyjnej można także wymienić brak legitymacji szkół heterodoksyjnych, daleko posuniętą indywidualizację badań oraz brak rozwiniętej komunikacji zarówno w grupie ekonomistów heterodoksyjnych, jak i między ekonomistami heterodoksyjnymi i ortodoksyjnymi²⁸.

Podsumowując, opozycja między ekonomią ortodoksyjną i heterodoksyjną jest wieloaspektowa – dotyczy przede wszystkim kwestii poznawczych i metodologicznych, ale także ontologicznych, aksjologicznych czy instytucjonalnych. Dla ekonomii ortodoksyjnej istotne jest pojęcie równowagi, racjonalności, indywidualizmu i systemów zamkniętych, natomiast ekonomia heterodoksyjna zajmuje się procesem ewolucji, przeobrażeniami struktur społecznych i instytucji oraz systemami otwartymi. Należy również podkreślić dialektyczny charakter relacji ekonomii ortodoksyjnej i heterodoksyjnej – ekonomia heterodoksyjna nie zajęła miejsca ekonomii ortodoksyjnej, ale przyczyniła się do jej wzbogacenia i rozwoju, motywując ekonomistów ortodoksyjnych do podjęcia nowych wyzwań naukowych.

6.2. Współczesna myśl heterodoksyjna

Od lat osiemdziesiątych XX wieku w ekonomii pojawiają się nowe szkoły, podejścia i koncepcje, kontestujące lub rozwijające dotychczasowe teorie ortodoksyjne i heterodoksyjne. Przemiany zachodzące we współczesnej myśli heterodoksyjnej są szczególnie interesujące właśnie z tego względu, że po raz pierwszy w historii ekonomia heterodoksyjna ma postać kompleksowej struktury, złożonej z dwóch różnych (i w dalszym ciągu niespójnych wewnętrznie) obszarów o różnym pochodzeniu i orientacji – tradycyjnej i nowej heterodoksji.

²⁴ T. Lawson: *The nature of heterodox economics...*, op. cit., p. 497-498.

²⁵ H. Landreth, D.C. Colander: *Historia...*, op. cit., s. 379.

²⁶ J.B. Davis: *The Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 26.

²⁷ J.B. Davis: *The Turn in Recent Economics...*, op. cit., p. 8.

²⁸ H. Landreth, D.C. Colander: *Historia...*, op. cit., s. 345-346.

Ważnym kryterium podziału wewnątrz ekonomii heterodoksyjnej jest pochodzenie – szkoła lub podejście zostaje uznane za heterodoksję, jeżeli²⁹:

1. po okresie pluralizmu nie zostaje uznane jako ortodoksja (np. stara ekonomia instytucjonalna),
2. traci status ortodoksji z powodu pojawienia się nowej ortodoksji (np. ekonomia postkeynesistowska),
3. odnosi porażkę w zreformowaniu ortodoksji jako szkoła lub podejście niezwiązane z ortodoksją (np. ekonomia marksistowska, radykalna czy sraffańska),
4. odnosi porażkę w zreformowaniu ortodoksji jako szkoła lub podejście pierwotnie związane z ortodoksją (np. ekonomia społeczna czy feministyczna).

Istotna jest również orientacja (ukierunkowanie) danej szkoły czy podejścia. Jeśli porównać różnicę między ekonomią ortodoksyjną a heterodoksyjną do jądra i peryferii ekonomii, to podejścia heterodoksyjne powinny być klasyfikowane jako zorientowane dośrodkowo i odśrodkowo – w stronę ortodoksyjnego jądra lub interdyscyplinarnych peryferii³⁰.

Powyższe kryteria pozwalają uchwycić niektóre różnice między tradycyjną a nową ekonomią heterodoksyjną³¹:

- tradycyjne programy heterodoksyjne powstały zgodnie z wariantami 1-4, natomiast nowe programy heterodoksyjne można dopasować tylko do wariantu 3 lub 4,
- tradycyjne programy heterodoksyjne w większości wykazują tendencję odśrodkową (z uwagi na odrzucenie zasadniczych założeń ortodoksji oraz sprzeciw ideologiczny), a nowe – dośrodkową (są nastawione bardziej reformatorsko),
- nowe programy heterodoksyjne stanowią odpowiednik głównego nurtu współczesnej heterodoksji,
- tradycyjne programy heterodoksyjne postulują pluralizm w ekonomii, natomiast nowe – dopuszczają wizję ekonomii zdominowanej przez pojedyncze podejście,
- nowe programy heterodoksyjne mniej rygorystycznie podchodzą do kwestii różnic metodologicznych między ekonomią ortodoksyjną a heterodoksyjną (nie podejmują dyskusji formalnych).

Ponadto, nowe programy badawcze w ramach heterodoksji można scharakteryzować jako synchroniczne (ekonomia behawioralna czy eksperymentalna) lub diachroniczne (ekonomia ewolucyjna czy układów złożonych)³².

Precyzyjne ujęcie wewnętrznego podziału współczesnej ekonomii heterodoksyjnej jest jednak niezmiernie trudne i to nie tylko ze względu na dynamiczny rozwój szkół i podejść heterodoksyjnych. W literaturze, zwłaszcza najnowszej, funkcjonuje wiele klasyfikacji szkół i podejść heterodoksyjnych w ekonomii, ale najczęściej są to zestawienia cząstkowe i nierzadko zawierające sprzeczne propozycje.

Przykładowo, w nowoczesnej amerykańskiej myśli heterodoksyjnej wyróżnia się sześć szkół, z czego pięć (ekonomia radykalna, instytucjonalna, postkeynesowska, teoria wyboru publicznego oraz szkoła neoaustriacka) reprezentuje tradycyjną ekonomię heterodoksyjną, różniąc

²⁹ J.B. Davis: *The Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 24. Warto przy tym dodać, że geneza ortodoksji wiąże się z sukcesem danej szkoły czy podejścia, a zatem można podać następujące kontrprzykłady ortodoksyjne: 1) ekonomia klasyczna, 2) neoklasyczna ekonomia formalna (zamiast przedwojennego psychologizmu), 3) teoria gier, 4) zwycięstwo koncepcji ordynalnej nad kardynalną (ibidem, p. 25).

³⁰ ibidem, p. 25.

³¹ J.B. Davis: *The Turn in Recent Economics...*, op. cit., p. 24-25.

³² ibidem, p. 19.

się od głównego nurtu w sprawach polityki i założeń, a między sobą w kwestii zakresu ingerencji państwa, racjonalności podmiotów i sprawności rynku. Szóstą szkołą jest ekonomia eksperymentalna, czyli przykład nowej szkoły heterodoksyjnej, która nie różni się od ortodoksji w kwestiach politycznych, ale metodologicznych³³. Najpoważniejsze zastrzeżenia może budzić umieszczenie w tej klasyfikacji teorii wyboru publicznego, którą wielu współczesnych ekonomistów utożsamia z ortodoksją³⁴. Poza tym nie jest jednoznaczne również określenie ekonomii radykalnej³⁵.

Można przypuszczać, że w ramach współczesnej ekonomii heterodoksyjnej rozwija się kilkadziesiąt różnych tradycyjnych i nowych szkół, podejść czy programów badawczych³⁶. Wydaje się jednak, że wszelkie zestawienia tego typu będą zarówno niekompletne, jak i kontrowersyjne, ponieważ część naukowców uważa, że żaden z nowych programów badawczych nie jest postrzegany jako ortodoksyjny (choćby ze wspomnianych wcześniej względów dydaktycznych)³⁷, ale można znaleźć także zwolenników poglądu, że nowe programy badawcze (takie jak: ekonomia behawioralna, ekonomia ewolucyjna, socjoekonomia czy neuroekonomia) w odróżnieniu tradycyjnej heterodoksji są traktowane jako pełnoprawne, ortodoksyjne odłamy ekonomii³⁸.

Na zakończenie warto przytoczyć mniej szczegółowy, ale szeroko akceptowany w świecie naukowym system klasyfikacji JEL ("Journal of Economic Literature"), w którym pod kategorią B5 ujmuje się wszelkie prace poświęcone współczesnym podejściom heterodoksyjnym³⁹:

- B50 – ogólne (np. prace dotyczące porównań między ekonomią ortodoksyjną a heterodoksyjną),
- B51 – ekonomia socjalistyczna, marksistowska (neomarksistowska), sraffańska,
- B52 – ekonomia instytucjonalna (neoinstytucjonalna), ewolucyjna, schumpeteriańska oraz szkoły historyczne,
- B53 – współczesna ekonomia austriacka (neoustriacka),
- B54 – ekonomia feministyczna,
- B59 – inne (np. prace dotyczące powiązań ekonomii i religii).

Podsumowując, współczesna ekonomia heterodoksyjna cechuje się ogromnym bogactwem szkół, podejść i programów badawczych, a w ostatnich latach na całym świecie powstało kilkadziesiąt stowarzyszeń związanych tematycznie z ekonomią heterodoksyjną. To wszystko sprawia, że mimo

³³ szerzej H. Landreth, D.C. Colander: *Historia...*, op. cit., s. 407-409.

³⁴ M.V. Wrenn: *On the Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 132; J. Brémond, M.-M. Salort: *Leksykon wybitnych ekonomistów*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 48.

³⁵ Niektórzy szeroko traktują ekonomię radykalną jako odrzucenie analizy neoklasycznej i zaliczają do niej: ekonomię socjalistyczną, historyczną, instytucjonalną oraz postkeynesowską (J. Brémond, M.-M. Salort: *Leksykon...*, op. cit., s. 51-61).

³⁶ Są to m.in.: ekonomia austriacka, ekonomia behawioralna, ekonomia ekologiczna, ekonomia eksperymentalna, ekonomia ewolucyjna, ekonomia feministyczna, ekonomia georgiańska, ekonomia historyczna, ekonomia humanistyczna, ekonomia instytucjonalna, ekonomia islamska, ekonomia katolicka, ekonomia krytycznego realizmu, ekonomia marksistowska, ekonomia neoricardiańska, ekonomia postautystyczna, ekonomia postkeynesistowska, ekonomia postkolonialna, ekonomia postmodernistyczna, ekonomia radykalna, ekonomia retoryczna, ekonomia schumpeteriańska, ekonomia społeczna, ekonomia sraffańska, ekonomia układów złożonych, a także: bioekonomia, neuroekonomia, socjoekonomia oraz termoeconomia, por. np.: M.V. Wrenn: *On the Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 132; J.B. Davis: *The Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 26; www.hetecon.com.

³⁷ J.B. Davis: *The Nature of Heterodox Economics...*, op. cit., p. 26.

³⁸ M. Brzeziński, M. Gorynia, Z. Hockuba: *Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją*, „*Ekonomista*” nr 2, 2008, s. 208.

³⁹ www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.html.

licznych kryteriów klasyfikacji, uporządkowanie tego dynamicznie zmieniającego się obszaru jest, jak pokazano, bardzo trudne ze względu na liczne kontrowersje.

W opracowaniu jedynie zarysowano wybrane aspekty podziału ekonomii na ekonomię ortodoksyjną i heterodoksyjną oraz wewnętrznego podziału ekonomii heterodoksyjnej na tradycyjną i nową heterodoksję.

Współczesna wielość szkół, podejść i programów badawczych (głównie heterodoksyjnych) jest odzwierciedleniem fazy bifurkacji (pluralizmu) zapoczątkowanej w latach osiemdziesiątych XX wieku. Z dzisiejszej perspektywy trudno jest ocenić dotychczasowy dorobek nowej heterodoksji i przewidzieć, jaką rolę odegra w dalszym w rozwoju ekonomii. Należy jedynie oczekiwać, że w dalszej przyszłości nastąpi synteza wielu dzisiejszych koncepcji, co zaowocuje powstaniem nowej lub utrzymaniem obecnej ortodoksji.

Bibliografia:

1. Bertalanffy Ludwig von: Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania. PWN, Warszawa 1984.
2. Blaug Mark: Metodologia ekonomii. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
3. Brémond Janine, Salort Marie-Martine: Leksykon wybitnych ekonomistów. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
4. Brzeziński Michał, Gorynia Marian, Hockuba Zbigniew: Ekonomia a inne nauki społeczne na początku XXI w. Między imperializmem a kooperacją, „Ekonomista” nr 2, 2008, s. 201-232.
5. Davis John B.: The Nature of Heterodox Economics, „Post-Autistic Economics Review”, No. 40, 2006, p. 23-30.
6. Davis John B.: The Turn in Recent Economics and Return of Orthodoxy, SSRN Working Paper Series, 2007 (www.ssrn.com); „Cambridge Journal of Economics”, No. 32, Oxford University Press 2008, p. 349-366.
7. Georgescu-Roegen Nicholas: The Entropy Law and the Economic Process. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971.
8. Landreth Harry, Colander David C.: Historia myśli ekonomicznej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
9. Kundera Elżbieta (red.): Słownik historii myśli ekonomicznej. Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.
10. Lawson Tony: The nature of heterodox economics, „Cambridge Journal of Economics” No. 30, Oxford University Press 2006, p. 483-505.
11. Ossowski Stanisław: O osobliwościach nauk społecznych. PWN, Warszawa 1983.
12. Ratajczak Marek: Miejsce instytucjonalizmu we współczesnej ekonomii, w: Urszula Zagóra-Jonszta (red.): Dokonania współczesnej myśli ekonomicznej. Ekonomia instytucjonalna – teoria i praktyka, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2006, s. 11-17.
13. Ratajczak Marek (red.): Współczesne teorie ekonomiczne. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
14. Snowdon Brian, Vane Howard, Wynarczyk Peter: Współczesne nurty makroekonomii. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
15. Sztaba Sławomir: Ekonomia niekonwencjonalna. Instytut Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994.
16. Wrenn Mary V.: On the Nature of Heterodox Economics: A Survey Study, „History of Economics Review”, No. 43, History of Economic Thought Society 2006, p. 123-145.
17. www.aeaweb.org/journal/jel_class_system.html
18. www.hetecon.com
19. www.ssrn.com